

ДОСЛІДНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ВИХОВАНЦІВ ГУРТКА ЯК ДИДАКТИЧНИЙ ЗАСІБ

Анотація. В статті ми зупинилися лише на одному з підходів до розуміння процесів освіти й виховання дітей та учнівської молоді у позашкільних навчальних закладах. Подальших досліджень потребують проблеми психолого-педагогічного супроводу життєдіяльності підростаючої особистості у цих навчальних закладах, окреме місце належить питанням дидактичного забезпечення навчально-виховного процесу та самостійної творчої діяльності дитини у позашкільних закладах освіти.

Ключові слова: навчально-пізнавальної, пошуково-експериментальної, дослідницької й конструкторської діяльності та конкретної суспільно корисної, масової і природоохоронної роботи учнів у позашкільному навчальному закладі.

Вступ. Цей педагогічний засіб є одним з провідних у процесі організації діяльності учнів як на занятті в умовах позашкільного навчального закладу, так і за його межами – безпосередньо в довкіллі, оскільки допомагає «розбудити в дитині активний інтерес до зовнішнього оточення, інтерес до явищ і фактів і чим більше дається учням можливість бути активними дослідниками оточуючого середовища, тим більше зростає допитливість, інтерес до глибокого вивчення того чи іншого питання науки» [8].

Це дає змогу, передбачивши ймовірний обсяг навчально-виховної роботи педагога, визначити навчально-пізнавальну, дослідницьку і конструкторську діяльність та конкретну суспільно корисну, масову й природоохоронну роботу учнів (за умови їх логічної єдності, наступності та практичної спрямованості) як специфічний засіб, притаманний суто навчально-виховному процесу закладу позашкільної освіти. Лише тут цей засіб розкривається у всьому розмаїтті форм та методів реалізації як у часовому, так і в просторовому аспектах. Це забезпечується особливістю навчально-виховного процесу в позашкільному навчальному закладі, який передбачає проектування таких педагогічних методик та технологій, що сприяють найповнішій самореалізації особистості у багатогранній соціокультурній ситуації.

Для підтвердження нашої позиції про повноту і специфічність навчально-пізнавальної, пошуково-експериментальної, дослідницької й конструкторської діяльності та конкретної суспільно корисної, масової і природоохоронної роботи учнів у позашкільному навчальному закладі ми теоретично обґрунтували та експериментально апробували їх рівні.

Перший рівень – **феноменологічний**, який передбачає ознайомлення учнів зі змістом навчально-пізнавальної, дослідницької і конструкторської діяльності, наявним описовим

матеріалом та відомими фактами з проблеми дослідження (шкільними підручниками, історичними довідками, довідниками, статистичними, етнографічними матеріалами тощо) доступною мовою з обмеженим використанням наукових термінів. Цей рівень має пропедевтичне спрямування і характерний для початкового етапу залучення учнів до роботи гуртків, секцій, клубів, малих творчих колективів позашкільних навчальних закладів.

Другий рівень – **аналітико-синтетичний**, який передбачає широке використання наукової мови з обов'язковим елементарним поясненням здобутих фактів і визначених взаємозв'язків та їх наслідків для ефективного функціонування соціоприродних систем, що вивчаються. Цей рівень є базовим для формування у школярів наукової картини світу і розвитку творчих здібностей та самостійності у процесі розв'язування життєво важливих проблем, зокрема і проблем найближчого довкілля.

Третій рівень – **прогностичний** – найвищий рівень розвитку творчих здібностей, дослідницьких умінь і практичних навичок особистості. Характерною ознакою цього рівня є навчальні індивідуально та соціально значущі системні дослідження соціоприродних об'єктів і явищ, що передбачають створення учнями (під керівництвом педагога, за його консультування чи самостійно) прогностичних моделей подальшого розвитку соціоприродних систем.

Нині є різні підходи до оцінювання ступеня самостійності навчальної і практичної діяльності школярів у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи, а отже і позашкільного навчального закладу. Самостійну роботу учнів поділяють на таку, що виконується вихованцями без допомоги педагога, і таку, яка здійснюється за умови його безпосередньої участі й керівництва цим процесом.

У педагогічних та психолого-педагогічних дослідженнях останніх років виділено реконструктивну, наслідувальну, творчу роботу учнів тощо. Ми узагальнили та систематизували основні види робіт, що характерні для навчально-виховного процесу позашкільного навчального закладу:

- **репродуктивні** – роботи, які здійснюються за зразком чи готовим алгоритмом переважно в гуртках, де займаються учні початкової школи, чи гуртках, де реалізується початковий (феноменологічний) рівень змісту освіти і виховання у навчально-виховному процесі позашкільного навчального закладу;
- **реконструктивні** – роботи, які здійснюються за детальною інструкцією педагога чи членів гуртка старшого шкільного віку;
- **евристичні** – роботи, які виконуються з частковою самостійністю, коли ключові позиції їх здійснення розробляються педагогом самостійно чи за участю школярів;
- **дослідницькі, або експериментальні** – роботи з повною творчою самостійністю учнів,

за умови, коли педагог виконує лише роль консультанта, інколи координатора дій.

Однак така класифікація не розкриває у повному обсязі особистісно орієнтоване спрямування самостійної (колективної – у межах гуртка, малого творчого колективу (МТК), дослідної групи (ДГ)) навчально-пізнавальної, дослідницької і конструкторської діяльності та конкретної суспільно корисної, масової і природоохоронної роботи учнів з реалізації змісту освіти і виховання, побудованого на принципах варіативності, інтеграції, міжпредметного підходу, різних рівнів складності, застосування активних організаційно-педагогічних форм і методів у навчально-виховному процесі позашкільних навчальних закладів. Тому, взявши за основу залежність між зростанням ступеня самостійності учнів у навчальній і практичній діяльності та зменшенням відповідної педагогічної допомоги чи керівництва у її здійсненні, можна навести таку класифікацію рівнів діяльності учнів:

1) *повної залежності* – визначення мети, завдань, формулювання гіпотези та планування навчально-пізнавальної і дослідницької діяльності та конкретної суспільно корисної, масової і природоохоронної роботи учнів у навчально-виховному процесі позашкільного навчального закладу чи у довіллі здійснюються *тільки під керівництвом педагога*;

2) *часткової залежності* – визначення мети, завдань навчально-пізнавальної і дослідницької діяльності та конкретної суспільно корисної, масової і природоохоронної роботи учнів у навчально-виховному процесі позашкільного навчального закладу чи у довіллі здійснюється *під керівництвом педагога*, а формулювання гіпотези, планування та виконання роботи – *безпосередньо за його допомогою*;

3) *часткової самостійності* – визначення мети, завдань, формулювання гіпотези та планування виконання навчально-пізнавальної і дослідницької діяльності та конкретної суспільно корисної, масової і природоохоронної роботи учнів у навчально-виховному процесі позашкільного навчального закладу чи у довіллі здійснюються вихованцями лише *за розробленим педагогом планом*;

4) *повної самостійності* – навчально-пізнавальна і дослідницька діяльність та конкретна суспільно корисна, масова і природоохоронна робота учнів у навчально-виховному процесі позашкільного навчального закладу чи у довіллі здійснюються з їхньої власної ініціативи, до того ж, мета, завдання, гіпотеза та планування власної діяльності *визначаються самими учнями*. Педагог виконує лише роль консультанта.

Водночас така класифікація не в змозі охопити всі без винятку елементи та рівні педагогічного керівництва цими видами діяльності учнів у навчально-виховному процесі позашкільного навчального закладу чи у довіллі, оскільки форми і методи її здійснення весь час змінюються, удосконалюються, з'являються нові та видозмінюються традиційні. Тому залежно від форми організації занять (фронтальної, групової, індивідуальної тощо)

розроблено класифікацію конкретного педагогічного впливу та допомоги в організації і здійсненні навчально-пізнавальної, дослідницької і конструкторської діяльності та конкретної суспільно корисної, масової і природоохоронної роботи учнів відповідно до їхніх інтересів, освітніх запитів та індивідуальних можливостей. Вона охоплює відповідно також чотири рівні:

1) *повного керівництва* у детальному визначенні мети, завдань, формулюванні гіпотези і складанні плану роботи учнів у навчально-виховному процесі позашкільного навчального закладу чи у довіллі; на цьому рівні здійснюється постійний контроль під час проведення роботи, опрацювання здобутих результатів та оформлення звітних матеріалів;

2) *часткового керівництва* у визначенні загальної мети, завдань і плану, переліку додаткових джерел інформації; здійснюються спостереження за навчально-пізнавальною, дослідницькою і конструкторською діяльністю та конкретною суспільно корисною, масовою і природоохоронною роботою учнів у навчально-виховному процесі позашкільного навчального закладу чи у довіллі і їх корекція;

3) *повного консультування* тільки у визначенні завдань, можливих додаткових джерел інформації; корекція практичних чи творчих дій учнів;

4) *часткового консультування* тільки у постановці загальних завдань; консультування на етапі узагальнення результатів здійснених навчально-пізнавальної, дослідницької і конструкторської діяльності та конкретної суспільно корисної, масової і природоохоронної роботи у навчально-виховно-му процесі позашкільного навчального закладу чи у довіллі [6; 9; 10].

Подальше удосконалення ефективності процесу освіти і виховання учнів у позашкільному навчальному закладі, як підтверджують результати аналізу педагогічного досвіду, неможливе без створення відповідного психологічно комфортного мікроклімату, за умов якого педагог виконує поставлені перед гуртком чи науковою групою завдання як один із рівноправних партнерів учнівського колективу. Необхідно зауважити, що за будь-якої форми чи рівня організації навчально-пізнавальної, дослідницької і конструкторської діяльності та конкретної суспільно корисної, масової і природоохоронної роботи учнів авторитет педагога має залишатися досить високим. Учні, на думку В.В. Червонецького, мають бачити у педагогові найвищу модель компетентності, до якої вони самі повинні прагнути [11].

У такому контексті навчально-пізнавальна, дослідницька і конструкторська діяльність та конкрет-на суспільно корисна, масова і природоохоронна робота у навчально-виховному процесі позашкільного навчального закладу чи у довіллі розглядаються сьогодні у двох основних аспектах: як умова формування і як основний показник рівня сформованості особистості вихованця.

Зазначимо, що термін «сформованість особистості вихованця» ми розуміємо як рівень його інтелектуального, духовного і фізичного розвитку та вихованості, що є необхідним елементом соціалізації особистості та, одночасно, найважливішою з характеристик суб'єкта діяльності. Суб'єкта, який розвивається в єдності з відтворювальними процесами пізнання ним довкілля за умови ефективної реалізації мети, конкретних цілей, завдань, змісту, форми і методів здійснення освіти і виховання учнів у позашкільних навчальних закладах.

А це в сукупності забезпечує умови переходу від простого сприйняття та споглядання особистістю навколишньої дійсності, від простого її відтворення до евристичного та творчого осмислення проблем довкілля, пошуку свого власного «Я» і свого місця у навколишньому середовищі як основних характерних рис процесу її самопізнання і самоутвердження. Інтенсивність цього процесу безпосередньо пов'язана з рівнем сформованості загальної культури особистості та однієї з її складових – моральної, трудової, екологічної, естетичної вихованості. На від мінусу від суб'єкта з низьким рівнем сформованості цих важливих характеристик, поведінка і діяльність якого спрямована на просте відтворення навколишнього світу в процесі виконання навчальних завдань, суб'єкт з високим рівнем їх сформованості прагне до вдосконалення самого себе, що поєднують ся з бажанням та переконаністю у необхідності поліпшення основних показників (знансєвих, морально-духовних, економічних, соціальних, політичних, міжособистісних тощо) світу, який його оточує, збереження стабільності процесів соціоприродного середовища та підвищення ефективності як особистісної, так і колективної взаємодії з ним.

Отже, ми зупинилися лише на одному з підходів до розуміння процесів освіти й виховання дітей та учнівської молоді у позашкільних навчальних закладах. Подальших досліджень потребують проблеми психолого-педагогічного супроводу життєдіяльності підростаючої особистості у цих навчальних закладах, окреме місце належить питанням дидактичного забезпечення навчально-виховного процесу та самостійної творчої діяльності дитини у позашкільних закладах освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Теоретические основы содержания общего среднего образования* / под ред. В.В. Краевского, И.Я. Лернера. – М.: Педагогика, 1989. – 352 с.
2. *Червонецкий В.В.* Екологічна освіта учнів в школах кра-їн Східної та Центральної Європи / В.В. Червонецкий. – Донецьк: Юго-Восток, 1997. – 284 с.
3. *Концепція позашкільної освіти та виховання* // Інформ. зб. Мін. освіти України, 1997. – С. 22–32.

4. *Пустовіт Г.П.* Екологічна освіта учнів 1–9 класів у поза-шкільних навчальних закладах: монографія / Г.П. Пустовіт. – К.; Луганськ: Альма-матер, 2004. – 540 с.
5. *Kaplan R.* Some Psychological Benefits of an Outdoor Challenge Program / R.Kaplan // *Environment and Behavior.* – 1974. – V. 46. – №6.
6. *Пустовіт Г.П.* Позашкільна освіта і виховання: теоретико-дидактичний аспект: монографія / Г.П. Пустовіт. – Кн. 1. – Вид. друге, доп. і випр. – Миколаїв: Вид-во МДУ ім. В.О. Сухомлинського, 2010. – 379 с.
7. *Пустовіт Г.П.* Соціалізація підлітків у процесі гурткової роботи у позашкільному навчальному закладі / Г.П. Пустовіт // *Соціальна педагогіка: теорія і практика.* – 2005. – №3. – С. 36–42.
8. *Лозова В.І.* Цілісний підхід до формування пізнавальної активності школярів / В.І. Лозова. – ХДПУ ім. Г.С. Сковороди. – 2-ге вид., доп. – Х.: ОВС, 2000. – 164 с.
9. *Пустовіт Г.П.* Позашкільна освіта і виховання: дидактичні основи методів навчально-виховної роботи: монографія / Г.П. Пустовіт. – Кн. 2. – Суми: Університет. кни-га, 2008. – 272 с.
10. *Пустовіт Г.П.* Теорія і методика формування екологічно доцільної поведінки учнів загальноосвітньої школи / Г.П. Пустовіт // *Матеріали наук.-практ. конф. / за ред. І.Д. Бега, О.В. Мельника.* – Івано-Франківськ: Тіповіт, 2011. – Вип. 1. – С. 19–21.
11. *Червонецкий В.В.* Экологическое образование в школах развитых стран мира. – М.: Центр «Экология и образование», 1992. – 94 с.